

Վահան Թորոսեանց

Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա

6

ԺԱ

Անցնում էին մեր դռան առաջից ուղտերի քարավանները, որոնք գալիս էին Միջագետքից, գնում էին մինչև Սբաստիա, Փոքր Ասիայի գանազան վաճառաշահ քաղաքներ և աշունքին, երբ մեր պարտեզներն արգասավորության լրումն էին առնում, վերադառնում էին դեպի անձայրածիր անապատները, դեպի բաբելոնական և արաբական հարուստ, ադամանդով, լուսաստղերի պես պայծառ քարերով լիքը քաղաքները:

Ուղտերը բերում էին մեզ հարավի քաղցր արմավը: Երբ քարավանները գալիս էին, մեր շուկան վերակենդանանում էր, ամբողջ քաղաքը դառնում էր նրանց բոժոժների երգը, քաղաքը լցվում էր ուղտերի խաղաղ, իմաստուն նայվածքներով և նրանց երկա՛ր, հոգնա՛ծ, աղերսական ձայնով:

Ուղտի նայվածքը խաղաղ է, ինչպես անապատի երկինքը: Այդ նայվածքի հիշողությունը համատում էր մնալ մեր տեսողության մեջ նրանց հեռանալուց հետո էլ:

Քայլելիս՝ նրանք լուռ հառում էին իրենց հարավի անեզրությանը սովոր աչքերը մեր փողոցի պատերին, կարծես որոնելով անհուն և խաղաղ հորիզոնը, անտարբեր մանուկների

ամբոխին, որը ընկնում էր նրանց ետևից՝ ձմեռային գուլպայի բուրդը ձեռք
բերելու համար:

Ահա անցնում է մի ուղտ, զարդարված արևելյան հարսի նման, փոքրիկ հայելու
կտորներով, գարնան հնչունակության բոժոժներով, մետաքսի կտորներով,
գույնզգույն բրդյա հյուսվածքներով:

Դա քարավանի տիրոջ ընտանիքին պատկանած ուղտն է:

Քարավանի տերը բերում է իր հետ նաև ընտանիքը՝ ցույց տալու համար հյուսիսի
տարօրինակ երկրները:

Ջարդարված, բարձր, մեծղի ուղտի կոնակին գետեղված է մի պատգարակ,
գույնզգույն մետաքսե վարագույրներով, որոնք օրորվում են ուղտի ռիթմիկ
շարժմանը համընթաց: Կանանց դեմքը ծածկված է ներքևից մինչև քթի կեսը,
իսկ վերևից՝ մինչև հոնքերը . միայն սև աչքերն են փայլում, փայլում են ինչպես
հարավի արեգակը: Անվերջ ծամում են, նրանց ծնոտների ելևէջը հնագանդում է
ուղտի օրորումին, ծամում են խաղաղությանը և ծուլությանը, նայում են մեր
քաղաքի լուսամուտներին, կտուրներին, տղամարդկանց, կանանց, ընկողմանած
գույնզգույն, վառող գույներով փոքրիկ ստինքների պես ուռած բարձիկներին:
Անապատների այդ կանայք ունեն երազուն աչքեր, ուղտը օրորում է նրանց
անվերջ, օրորում է գիշեր և ցերեկ, բաբելոնական երկրներից մինչև
փոքրասիական քաղաքներն ու գյուղերը:

***

Քարավանը շարժվում է, պետք է հեռանա քաղաքից: Վեր է կենում ուղտը,
հատում է նայվածքը սահմանափակ հորիզոնին, տիրոջ հավատարիմ ծառան
աճապարում է փոքրիկ սանդուղը բերել, դնել ուղտի փորին: Տերը բարձրանում է
վեր, ընկողմանում է կնոջ կողքին:

Համբույր, բոժոժների երգ, ուղտի ռիթմիկ օրոր՝ քարավանատիրոջ
ճանապարհորդությունը:

Քարավանը ճամփորդում է գիշեր և ցերեկ, կանգ է առնում միայն այն ժամանակ,
երբ հարկավոր է բեռներն իջեցնել,
փոխանակել ուրիշ ապրանքների հետ, վաճառել և ապա ճանապարհ ընկնել:

Երբ քարավանը քաղաք հասնելուց կես գիշերին, հեռվից լսում էինք բոժոժների
երգը, որ քնքշորեն գրնգում էր պարզ, աստղագարդ երկնքի տակ: Դանդաղ,
բայց համառորեն մոտենում էր քարավանը: Կիսաքուն տերերը սկսում էին
օրորվել ուղտային ռիթմով՝ մինչև քարավանը կանգ առներ մեր քաղաքի
հրապարակներից մեկում կամ առանց մեր քաղաքում կանգ առնելու՝ հեռանալ,
և բոժոժների գրնգոցը գերեզմանավեր մեր պարզ, կապույտ-կապույտ,
աստղաշատ երկնքի ծոցում:

***

Մեր փողոցում բացվող հրապարակներից մեկում երեք օր է, ինչ մի քարավան է
կանգ առել: Ուղտերի բուրգի, խմորի, ուղտապանների թաղիքների յուրահատուկ
հոտ, ուղտերի հոգնած ձայներ և խաղաղ նայվածքներ: Ուղտապանների
թաղիքե ցածր վրաններ: Երեկոյան օշախները վառվում են: Պարզ, պարզ մի
կենցաղ: Ուղտապանները կերակրում են իրենց ուղտերին և անվերջ շոյում ու
փայփայում նրանց: Նրանք բարձր չեն ծիծաղում, ժպտում են միայն: Նրանց
ժպիտը դժգույն, մարող գույներով հագիվ գծագրվում է դեմքերի վրա և
անհետանում: Ոայց անապատի մարդու նայվածքը հրային է, արևաշող, կիզիչ,
խոնավ, փայլփլացնող, միշտ արթուն, խոսուն աչքեր, որոնք բերում էին մեզ
իրենց ավազների ջերմությունն ու անդորրը:

Քարավանն արդեն ճանապարհ ընկավ: Ուղտերի կերկերուն, աղերսական և
կարոտագին ձայնը բռնել է ողջ քաղաքը:

***

Բայց ուղտերից մեկը չի շարժվում, նստած է, վեր չի կենում, միայն նայում է:

Հավաքվում են ուղտապանները, թափանցում նրա աչքերի խորքը և հասկանում
ուղտի բովանդակ հոգին բռնել է նրա համառությունը դժգունում է նրան

կերակրող և խնամող ուղտքայանը՝ քարավանի տիրոջ գայրույթի վախից:

[Էջ]

Ուղտը վշտացել է սարդկային մի կոպտությունից: Ետ է դառնում քարավանի տերը:

Մնա՛նուտի հետ՝ մինչև համառությունն անցնի, կհասնես մեր ետևից, հրամայում է ուղտապանին քարավանի տերը:

Ուղտապանը հնազանդվում է: Քարավանը գրնգացնում է բոժոժները: Համառող ուղտը դարձնում է իր վիզը, երկար նայում և երկար մի աղերսանք է ձայնում: Քարավանի տերը կանգնեցնում է ամբողջ քարավանը . միգուցե ուղտը ցանկանա քարավանից չբաժանվել, բայց գո՛ր, ուղտը նստած է և չի ուզում վեր կենալ: Քարավանը շարունակում է ճանապարհը դեպի Միջագետք, դեպի բարեկրնական և արաբական անապատները:

Համառող ուղտի պահապանը փռում է իր թաղիքը ուղտի կողքին, վրան քաշում է իր աբան ու քնում է այն հույսով, որ մինչև զարթնելը՝ ուղտի սիրտը կքնքշանա, կլինի անհիշաչար և երեկոյան կհասնի քարավանին:

Անցան օրեր, և ուղտը շարունակեց իր անասնական համառությունը:

Ուղտապանը հոգնեց նրան շոյելով: Ուղտի սիրտը կարծրացել էր, ինչպես մեր երկրի ժայռը:

Աշնան ցուրտը սկսեց սարսափեցնել հարավի բնակչին: Ուտելիքը պրծավ: Ոչ ոքի չի ճանաչում, որ դիմում կատարի, ուտում է ուղտի համար պատրաստած թույլ խմորից, հասկացնում է ուղտի քամակից բուրդ գողացող երեխաներին, որ եթե հաց տան, ինքը կքաշի և կտա:

Մի քանի օրից ուղտը մերկացավ, ուղտապանը վաճառեց բոլոր բուրդը: Ուղտն ինքն էլ է մրսում՝ անապատի այդ հերոսը: Այլևս բուրդ չկա, որ հացի հետ փոխանակի, հասնում են մուրացկանության օրերը:

Թաղի երեխաները հաց են տանում, կերակրի մնացորդներ: Ուղտապանը գրկում է մանուկներին, շնորհակալության համար համբուրում:

Մի քանի հուժկու երիտասարդներ որոշում են օգնել անապատի մարդուն:

Անգամ մը որ կայնի, կերթա, մինչև անապատը մեկ սղուխ կերթա, մտածում են նրանք:

Բերում են երկու սյուն, մեծ դժվարություններով կոխում

[Էջ]

նստած ուղտի ոտների արանքը և 20 հոգով վեր են բարձրացնում նրան: Աղերսական, ձգձգուն, երկար ողբով բարձրանում է ուղտը, կանգնում: Հրճվում են բոլորը, անապատի մարդը չի կարողանում իր հրճվանքն արտահայտել, ժպտում է մեղմ, սրան-նրան գրկում: Բայց մեկ-երկու բույե հետո՝ ուղտը օրորվում է ետ ու առաջ, չորում և նստում: Մռայլը պատում է անապատի մարդուն:

Համա ինադ է հա՛, - ասում են բոլորը:

Թափվում է առաջին ձյունը երկրում, հագիվ գետնին է հասնում, բայց երբ նստում է մեր սև հագուստների վրա, տեսնում ենք մարդկային ամենամուրթ ասեղնագործից ավելի նրբագույն բանվածքը բնության ձյան առաջին այդ սպիտակ հատիկների մեջ:

Մենք դիտում ենք ձյունը և հրճվում, բայց անապատի մարդու համար ահավոր են ձյան առաջին փաթիլները:

Ուղտն էլ նայում է տարօրինակ սպիտակ փաթիլներին, և երբ մի խոշոր փաթիլ ընկնում է թարթիչների վրա՝ փակում է աչքերը գլխի ջղային շարժումով:

Ուղտապանը ծնկի եկավ ուղտի առաջ, փաթաթված աբայի մեջ, և խորը հուսահատությունով սկսեց լաց լինել առաջին անգամ: Մենք կանգնած ենք մոտը, հաց ենք տարել նրան: Անապատի քաղցած մարդը այլևս հացին էլ ուշք չի

դարձնում:

Արցունքները, հակառակ ձյունի փաթիլներին, այրում են նրա կոպերը, գլորվում են քթի երկու կողմի առուններից վար և կորսվում բեղերի և միրուքի ցանցառության մեջ: Ուղտը ազահությամբ հառել է ուղտապանին, հառել է նրա աչքերի խորքը, հառել է նրա արցունքներին, ուղտապանի նայվածքն էլ արցունքների միջից ընկել է ուղտի խորունկ աչքերի մեջ, արցունքները գլորվում են, այրվում են նրա կոպերը:

Ձյունի փաթիլներից ստեղծված մեր հրճվանքին խառնվում է անապատի մարդու ողբը:

Հանկարծ ուղտը երկարեց ճիտը՝ մինչև երկուսի շնչերը խառնվեցին իրար: Ուղտն աղերսագին ձայնեց մի քանի անգամ, հևաց և սկսեց բարձրանալ:

Մենք ճշացինք:

Դենն ելա՛, դենն ելա՛վ . . .

Ուղտապանը սրբեց իր արցունքները, հավաքեց մեր բերած

[էջ]

հացը, ճանկեց ուղտի թամբը, մագլցեց վեր ու ճանապարհ ընկավ դեպի անապատը՝ ժպտու՛ն և ուրա՛խ:

Փողոցի երկու կողմերում մարդիկ կանգ էին առնում և դիտում համառ ուղտին, որ օրորվելով քայլում էր, աղերսում, աչքերը հեռուն-հեռուն հառած:

Ուղտապանը ողջունում էր փողոցում կանգնած մարդկանց, հավաքում նրանց նետած դրամները, հացի կտորները լցնում տոպրակի մեջ և հեռանում քաղաքից դեպի ավազները, դեպի հարավի արեգակը:

Նա հեռացավ մեր երկրից, որտեղ սկսվել էր դաժան ձմեռը կարմրած և դեղնած տերևներով աշունքից հետո:

***

Աշունն ուշ էր հեռանում մեր երկրից, համառում էր՝ մինչև աղքատ կանայք վերջացնեին իրենց բաշաղը, մինչև կտուրի վրա եփվեին արևով պատրաստված քաղցրավենիները:

Միայն աշունքին զգում էինք, որ արև կա և քաղցր է, դուրեկան:

Մեր պարտեզի ծառերը դեղնում էին և կարմրում՝ արյան գույն: Մեծ, ապաստի չափ տերևներ էին ընկում ծառից, ծուլորեն օրորվում օդում, արևի ճառագայթներից լուսավառվելով, նման հրդեհի մեծ բոցերից կտրված լեզուների:

Սկսվում էր ահարկու մի պայքար աշնան քամու և արևի միջև: Ամենահզոր արևը վերջ ի վերջո տեղի էր տալիս քամուն, որ կամաց-կամաց դառնում էր անգութ մի սառնամանիք:

Դաժան, երկարատև ձմեռ: Ձյունը թափվում էր մեծ, տերևի չափ փաթիլներով, լցնում էր փողոցը, բարձրանում, հասնում էր մինչև լուսամուտները, տները գերեզմանվում էին երկրի խորքում, դռները փակվում, փողոցը հավասարվում էր մոտավորապես տանիքներին, և փողոցից ուղղակի քայլում էին դեպի տանիքը և տանիքի դռնից իջնում տան ներքնահարկը:

Ձյունը, փողոցները լցնելուց հետո, միառժամանակ դադարում էր: Անողոր ցուրտը սառեցնում էր ձյունը, կարծրացնում, և ձյունը սկսում էր ոտների տակ ձգրտալ, խշխշալ: Փողոցներից անցնողների թիվը իմանալու համար հարկավոր չէր լուսամուտներից դիտել նրանց, որոնք արդեն ծածկված էին ձյունով, ոտնաձայներից կարող էինք գուշակել: Մինչև անգամ հարևանների ոտնաձայներից կարող էինք ճանաչել անձնավորությունը:

Անցնում է մեկը, մայրս անմիջապես ճանաչում է նրան՝ քայլվածքից:

Կես-գիշեր է:

Կիրակոս աղան է, ասում է մայրս, աս ժամուն ո՞ր կերթա, չըլի քի հիվանդ ունի, երսուն տարի է էդ մարդը կես-գիշերին տունեն դուրս չի գացեր, բան մի

պատահեր է:

Առավոտյան մորս առաջին գործը կլինի մեկին ուղարկել Կիրակոս աղայի տունը և հարցնել, թե ի՞նչ էր պատահել արդյոք կես-գիշերին: Ծառան վերադառնում էր և ասում .

Բարև էրե, ըսե քի՛ բան չիկա, չոչուխին փորը սանջի էր կպեր՝ գացի դեղ բերի:

Մայրս անհանգստանում էր, քանի որ մահ կար, միայն մահն էր, որ մորս մտահոգություն էր պատճառում:

Մեռնել է՝ ճարա չկա, ամեն բան կանցնի, դուն ըսե քի մահ չրլի, փիլիսոփայում էր նա:

Ձյունն ու սառնամանիքը տևում էին երեք ամիս:

Մեր փողոցի չքավոր տները զբաղված էին բամբակի բոժոժներ մաքրելով, իսկ հարուստ ընտանիքները ուտում էին անդադար և որոճում: Մարմինները անհամաչափ ուռչում էին, վզերից ճարպոտ մսեր քշէին կախվում, դառնում էին դանդաղ, ծույլ, քնկոտ, խոսում էին անհոգ, բերանները ծամածռելով, ծիծաղելով անտեղի, քնում էին երկար, կարծես զարթնում էին միայն ուտելու, որոճալու և նորից քնելու համար: Մարմնի ճարպոտ ուռուցքներից բացի, վրա էին հասնում հղիության ուռուցքները: Ձմեռվա կեսերին այդ ուռուցքները դառնում էին չափազանց ակնբախ:

Ձմռան կեսերին մեր տան բնակիչները, բացի հայրիկից և եղբայրներից, ուռչում էին այդպես, կլորանում, անվերջ թթու էին ուտում, ուտում էին մյուսներից գաղտնի, և քիչ անց սկսվում էին տան մեջ, զանազան գաղտնի անկյուններում, կանացի ճիչեր, իրարանցում տան կանանց շրջանում, և կանացի ճիչերին հաջորդում էին նոր ծնված երեխաների «ընդա»-ները: Տան ամեն մի սենյակում, ամեն մի անկյունում լսվում էր նրանց ճվվոցը: Խոհանոցից անցնել չէր կարելի, մարդահասակ բարձր թոկեր էին քաշած և վրան փռած երեխաների շորեր: Ամբողջ վեց ամիս այդ թոկերը չէին մերկանում, շորերը լվացվում էին անվերջ և անվերջ կախվում, շատ անգամ մի քանի շոր իրար վրա կախված՝ թոկերի

կարճության պատճառով:

Սկսվում էր հորս ջղայնության շրջանը, դուրսը՝ ձյուն, սառնամանիք, ներսը՝ անվերջ ճվվոցներ: Նա ամեն օր հարցնում էր.

Էսօր ամսու քանի՞սն է:

Ուրախանում էր, որ պատասխանում էին՝

Ամսու երեսունն է:

Է՛հ, աս ամիսն ալ գլտրրեցինք, մրթմրթում էր նա ինքն իրեն և սկսում էր ճանապարհորդության պատրաստություն տեսնել:

Նա փախչում էր դեպի Ստամբուլ ազատվելու համար երեխաների ճվվոցներից:

Գնալուց առաջ նա երեխաների մի ցուցակ էր հետը տանում, որպեսզի ոչ ոքին չնոռանա: Բոլորին նվերներ էր բերում: Գնալուց հետո էլ նոր ցուցակ էր ուղարկում նրան մայրս՝ նոր ծնվածների ցուցակը: Երբեմն չափազանցված ցուցակ էր ուղարկում:

Թո՛ղ բերե, պետք կըլի, ասում էր նա:

Հայրս վերադարձին մի սնդուկ էր հանձնում մորս և այլևս ոչնչի չէր խառնվում: Բայց սովորություն կար, որ բոլորն էլ իրենց մանուկներին գրկած՝ գնում էին նրա ձեռքը համբուրելու: Հայրս փոխադարձ «ապրիս» էր ասում յուրաքանչյուրին և երեխաներին համբուրում: Երբ շարքը վերջ չէր գտնում՝ հայրս մրթմրթում էր .

Բա՛, բա՛, բա՛, ուրիշ գործ չեք ունեցել:

[էջ]

***

Օվա Բաղլարիում մենք այգի ունեինք:

Օվա Բաղլարին քաղաքին կից, բայց ընդարձակ տարածությամբ մի այգեստան էր՝ բացառապես խաղողի և նշենիների: Մեր այգին գտնվում էր այդ ընդարձակ այգիների գրեթե մեջտեղում: Աշնան վերջում, այգեկութի ժամանակ, բոլոր այգի ունեցողները 10 15 օրով փոխադրվում էին այնտեղ, սպիտակ վրաններ էին խփում և սկսում էին եռուն այգեկութը: Գիշերները ցուրտ էր լինում, ուստի ամեն մի այգում խարույկ էր վառվում:

Այդ օրերի գիշերներում Օվա Բաղլարին, երբ դիտում էին սարից, նման էր բոցավառված խարույկներով երկնքի: Խարույկի շուրջը պարում էինք, երգում: Բոլոր աղջիկներին ազատություն էր տրվում այդ օրերին խարույկի շուրջը պարելու: Խարույկներն այնքան բոցավառ, արծարծուն էին լինում, որ շուրջը պարողների երեսները կարմրում էին: Այդ օրերին աղջիկների մեծագույն մասը գտնում էր իր նշանածին: Պարից, երգից և խարույկից տաքացած վառվում էին և նրանց սրտերը: Նրանք, որոնք գտել էին մի շահել սիրտ, կորսվում էին մեծ թփերի ետևում, խարույկներից հեռու, կարմրած, քաղցրացած ողկույզների տակ, և վառում էին հավիտենական խարույկը, սիրո խարույկը:

Յուրտ, կապույտ գիշերում, լուսնի կաթնահորդ փրփուրների տակ, շրթունքները հպում էին իրար, անցնում էր նրանց ոգու միջից տիեզերական շունչը: Երբ տղան գրկում էր աղջկան, նրան թվում էր, որ ամբողջ բնությունը փաթաթվում է իրեն կրակե թևերով, և տղային թվում էր, որ գրկել է ողջ բնությունը իր բոլոր մրգերով, իր բոլոր արևաներկ ողկույզներով, ահա կծկվել է իր թևերի մեջ անհուն մի դաշտ թարմ խոտի բույրով, և վերջապես սա այն Չարուհին չէ, այլ բոցավառված խարույկն է իր թևերի մեջ:

Տեսնանք սրվոնք ո՞ր գացին, հանկարծ լսվում է:

Երկու շահելները կուրծք-կրծքի, շրթունք-շրթունքի անշարժանում են:

Չարաճճի ընկերները հեռացել են խարույկից և ուզում են խաղ խաղալ ողկույզների և տերևների տակ պահվող շահելների հետ:

Ավելի են սեղմվում իրար, թևերն ավելի են պրկվում, և պահը դառնում է հավիտենական:

Երբ այգեկուծը վերջանում էր, վերադառնում էին տուն, տան ծերունիները տեսնում էին, որ իրենց աղջիկը կամ տղան արտակարգ խանդավառության մեջ է, ջրով թացացնում է մազերը, սանրում, այնպես որ լույսի տակ սաթի նման փայլի: Պարզ էր, որ բնությունը, աշնանային, բեղմնավորված, կուրծքը լիուլի լցված բնությունը հպվել է նրանց հոգուն, այրել է նրանց սրտի աղվամազը:

Եվ ահա տղայի ծնողները հանդիսավոր գալիս էին աղջկա ծնողների մոտ:

Տանը ոչ ոք, բացի աղջկանից, չէր իմանում սկզբում նրանց գալու նպատակը: Աղջիկն իմանում էր, որովհետև տղան կտուրի վրա թուղթ դրած կլիներ թե՛ «Իրիկունը պապա, մարս տի գան քեզ ուզեն, քեզ հարցնեն նե՛ չամչնաս, ըսե՛ ես ըլ կուզեմ»:

«Եթե մրգի հարցնեք՝ մեր կամքովն է, ամա տեսնանք աղջիկը կուզե՞»
՝պատասխանում էին աղջկա ծնողները տղայի ծնողներին:

Եվ կես-գիշերին աղջկա մայրը, անպայման մայրը, հարց էր տալիս աղջկան .

Քա, Չարուկ, քեզ կուզեն, ի՞նչ կըսես:

Աղջիկը չի պատասխանում, կարմրում է, ապա ծիծաղելով փախչում:

Մայրը հայտնում է իր խորհրդակցության արդյունքն ամուսնուն՝ «Էսպես, Էսպես» . . .

Է՛հ, տանք որ երթա, խելքը տեղ է ըրեր:

Մինչև առավոտ ամեն ինչ հայտնի է, բայց անմիջական պատասխան չեն տալիս, դա էժանություն է, երբեմն մինչև անգամ անցնում է մի ամիս, իբր թե աղջկան համոզում են, բայց երբ պատասխան էր տրվում, տղայի կողմից անմիջապես նշանը բերում էին, ցույց տալու համար, որ իրենց ընտրած աղջկա համար նրանք ցանկություն ունեն շուտ շարժվելու:

Եվ պատահում էր, որ ողկույզների տակ բոցավառվող սերը,

լուսինը, կապույտ երկինքը բոլորովին անհամապատասխան էին լինում երկու ջահելների ծնողների հարաբերության: Սև ամպերը կուտակվում էին, ծայր էր առնում ողբալի մի տրագեդիա:

Ոչ մի խրատ՝ ծնողներին համոզելու՝ չէր օգնում: Քարային համառությունը չէր փշրվում, չէ՞ որ գավառացի էին և հայ:

Եվ տարածվում էր աղետալի լուրը, տղան իրեն գցել է կտուրից ներքև, գանգն ամբողջ ցրիվ եկած: Եվ ահա մի ուրիշ աղետալի լուր՝ աղջիկը թունավորել է իրեն: Տղան իր մահվանից առաջ իր ձեռքով է տարել աղջկան խնդրած թույնը:

ԺԲ

Եվ գոյություն չունեք, բացարձակապես գոյություն չունեք պետական կամ հասարակական ոչ մի հիմնարկ, որ խնամեր խենթերին . . .

Խենթե՛ր . . .

Փողոցները լիքն էին գանազան տեսակի խենթերով: Նրանցից ոմանք եկել էին գյուղերից, ոմանք՝ ուրիշ քաղաքներից, իսկ շատերը նախկին բնիկ խելոքներ էին, որ գժվելով՝ դուրս էին ընկել տան շրջափակից:

Թերևս նրանցից մեծամասնությունը, այժմ մտածում են, կարող էր բուժվել, բայց ընկնելով փողոցները անխնամ՝ դարձել էր բոլորովին անբուժելի, որովհետև երեխաներն ու անկիրթներն ընկնում էին նրանց ետևից և ջղայնացնում, ավելի ևս մթազնելով նրանց հոգեկան քառսը:

Գավառական քաղքենիությունը, որ ամեն մի հնացած, փտած սովորության համար, ինչ-որ բարոյականի համար մարդկանց կախաղան էր բարձրացնում, չունեք ոչ մի տեսակի բարոյական՝ գեթ խղճալու այդ տարաբախտ մարդկանց: Այդ քաղքենիությունը հրճվում էր, երբ երեխաներն ու ակիրթները սկսում էին դիվային խաղերը խենթերի հետ:

[Էջ]

***

Հիշում եմ պարոն Բաղդասարին: Սա երկարահասակ, սև, երկար ու խիտ մորուքով և սև ու թավ հոնքերով մի մարդ էր: Նա եղել էր ուսուցիչ, խենթացել էր սիրուց՝ թաղականի աղջկա էր ուզել, մերժել էին թե՛ «խաֆան լեցուն, փորը պարապ վարժապետ է» և ահա, ֆրանսիական սև ռեդինգոտը հագին՝ ընկել էր տնից դուրս, ահաբեկված:

Ինչ-որ բանից վախենում էր ու . . . փախչում: Ի՞նչ էր տեսնում, ո՛չ որ չէր հասկանում, ո՛չ որ չէր ցանկանում հասկանալ:

Պարոն Բաղդասար, եկա՛վ,.. ճշում էին անկիրթները:

Եվ ահա պարոն Բաղդասարը փրփրում էր, կատաղում և սկսում էր վազել ազատ արձակված սև ձիու նման՝ ահաբեկված, սարսափահար աչքերով: Մեկ-մեկ ետև էր դառնում, նայում և ավելի կատաղած ու սարսափած փախչում, փախչում էր փողոցից փողոց: Ամեն կետից՝ դռներից, լուսամուտներից, կտուրներից, փողոցի անկյուններից, հռչում էին և լրբորեն ճշում .

Պարոն Բաղդասար, եկա՛վ . . .

Ի՞նչ էր ուտում այդ նախկին մարդը, որտե՞ղ էր քնում, ոչ որ չէր իմանում: Նրա եղունգները կարճանում էին կոտրվելուց, մազերը երկարում էին անվերջ՝ կեղտոտ և այլանդակ: Մինչև հիմա էլ, երբ հիշում եմ, սարսուռ եմ զգում, մարմինս փշաքաղվում է:

Պարոն Բաղդասարը մենակ չէր:

Կար մի թուրք խենթ, որ սովորաբար շատ հանգիստ և խելոք մարդ էր, գիտեր նորմալ խոսել ամեն մի նյութի մասին, բայց հանկարծ գազանանում էր և դեմը գտնված ամեն ինչ կոտրում ու փշրում: Նա գազանանում էր, որ մեկնումեկը «ֆրստ» էր ասում նրան: Հենց որ «ֆրստ» բառը լսեր, բոլորովին այլանդակվում էր: Իսկ «ֆրստ» բառը ոչ մի նշանակություն չուներ, լոկ բացականչություն էր: Այս խենթը պարոն Բաղդասարից այն տարբերությունն ուներ, որ սա խղճալի չէր, սրանից մարդիկ ահաբեկված և սարսափած փախչում էին: Այս խենթը

հանգստանում էր այն ժամանակ, երբ մի քանի մարդկանց ծանրորեն վնասում էր, խանութների առաջ վաճառքի հանված մրգերի դեզերն էր կործանում կամ ապակիներն էր ջարդում:

Այդ բոլորից հետո՝ նրա կատաղության հերք սկսում էր մեղմանայ, բայց հանկարծ մի կլասիկ ցինիկ նորից էր «ֆրստ» ճշում, միևնույնը կրկնվում էր ավելի դաժան և անճոռնի պատկերներով:

Կար մի աղջիկ, այլանդակ գլխով, մազերը զգզված և կեղտոտ, փեշերը վեր քաշած, անվարտի, ճաքճքած և սևացած սրունքներով: Կանգ էր առնում յուրաքանչյուր անցորդի առաջ, անճոռնի և դիվային ծիծաղում և փեշերն ավելի վեր քաշելով՝ ցինիկորեն ցույց էր տալիս:

Հայրս երբ տուն գար և մերժեր ճաշել, մենք բոլորս էլ իմանում էինք, որ պատահել էր այդ աղջկան:

Կար մի ուրիշ խենթ, որ ամեն օր ընտրում էր մի փողոց և այդ փողոցի մի որոշ կետից մի ուրիշ կետ անընդհատ գնում էր ու գալիս, խոր մտածմունքների մեջ ընկղմված, ձեռքերը ետին կապած, բացարձակորեն հանգիստ, երբեք ուշադրություն չդարձնելով շրջապատի բղավոցներին, միայն երբեմն կանգ էր առնում, մի կնոջ նայում, շատ թեթև և հեզնական ժպտում և ապա նորից խորասուզվում մտքերի մեջ՝ շարունակելով երթևեկը գերագույն անդորրությամբ: Այս խենթը բնիկ չէր, ոչ ոք չէր իմ անում, թե որտեղի՛ց էր եկել, կարճահասակ էր, գիրուկ, հաստ, կլոր, կարմիր թշերով և շեկ մազերով:

Եթե նրան հաց տվող լիներ, հանգիստ կերպով ընդունում էր և կանչում էր շներին՝ փրթում էր նրանց ամբողջ հացը: Սպասում էր, որ ուտեն, պրծնեն, ապա հոնքերը կիտում էր, խորասուզվում և սկսում քայլեր:

Շատ և բազմատեսակ էին խենթերը ու գնալով բազմանում էին: Ոչ ոք չէր նախաձեռնում, որ հավաքեն, խնամեն: Չէին տեսել, չէին էլ զգում:

Լավ հիշում եմ, երբ Ամերիկայից մեկը եկավ և հայտնեց, որ այնտեղ հավաքում են խենթերին ու պալատների նման տներում խնամում, բոլորը զարմացան և

ասացին .

[Էջ]

Թոաֆ երկիր է եղեր Ամերիկան, հա՛ . . .

Մի օր հայրս ինչ-որ բանից ջղայնացած՝ հայտարարեց. «Հիմա կխենթանամ», ես սարսափեցի, անմիջապես պատկերացրի, որ հայրս էլ կարող էր ընկնել փողոց . . .

Խենթերը . . . ինչքա՛ն շատ էին:

Մեկը կար, որ երևութապես խելոք էր, բայց ի՛նչ խենթ յոթ տարի նա ձեռները գրպանից դուրս չէր հանել, բռունցքի նման ծալած՝ կոխել էր գրպանները: Մի անգամ մի քանի ուժեղ տղամարդիկ հավաքվեցին և բռնի կերպով դուրս բերին ձեռքերը . ամբողջովին բորբոսնած էին, ամբողջովին բամբակ կապած՝ հողի տակ մնացած դիակի նման: Նրան կերցնում էին իր երկու աղջիկները և միակ դժբախտ որդին:

Մի ուրիշ խենթ յուրաքանչյուր օր բարձրանում էր մի բարձր կտուր, նստում էր քիվի վրա, ոտները կախելով ներքև և սպառնում էր ընկնել: Ոչ ոք չէր կարող մոտենալ միգուցե իսկապես իրեն գցեր ներքև: Վերջ ի վերջո մի օր, կորցնելով հավասարակշռությունը, ընկավ երեք հարկանի կտուրից և տեղնուտեղը տափակացավ: Ես տեսա, որ նրա ուղեղն ամբողջ դուրս թափվել:

Պատահում էր, որ մի որևէ գժված մարդ ընտանիք և ազգականներ ունենար: Նրանք չէին թողնում, որ խենթը դառնար փողոցի սեփականություն, պահում էին տանը և «խնամում»: Ի՞նչ էին անում: Կապկպում էին նրան, մի ուժեղ և անգուրք մարդ վարձում, որ ձգեր դժբախտին տան ներքնահարկը փայտանոցը կամ ածխանոցը և սկսեր փայտով անվերջ ծեծել:

Բաշխա բիշին խելքը գլուխը չի գար ասում էին «խելոքները»:

Եվ արաղով և ուտելիքով հյուրասիրում էին այդ վարձկանին, որպեսզի ավելի սիրտ առնի ու եռանդով ծեծի:

Դուք ընծի ցած աչքով մի հայեք, կլխելոքցընեն, հայտարարում էր վարձկանը և իջնում ներքնահարկը նոր եռանդով: Ներքնահարկն իջնելուց հետո՝ սկսում էր անասնական

բառաչը, որովհետև փայտ էր, որ կոտորվում էր դժբախտ մարդու ոսկորների վրա:

Միակ բժշկական մեթոդը, որ գոյություն ուներ այդ հի՛ն, հի՛ն երկրում: